

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы

Отечественная история

History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (3)

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отенова Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугааштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор тюркских языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Техническое сопровождение

Конырбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Сания Жуматаевна

EDITORIAL TEAM

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)

Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)

Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)

Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)

Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)

Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)

Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)

Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)

Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)

Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)

Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)

Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)

Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)

Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)

Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)

Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)

Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)

Shotanova Galiya Aitzhanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieвна
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal
since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 3. Pp. 920-935
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_3_920-935

ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ПРОБЛЕМАЛАР (1991-2024 жж.)

Тимур Әкімханұлы Әпендиев¹, Нұржігіт Момынбекұлы Абдуқадыров², Мадина Анатольевна Ермаханова³

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Алматы, Қазақстан)
PhD (тарих), қауымдастырылған профессор, Тарихи демография бөлімінің меңгерушісі, ЖҒК
<https://orcid.org/0000-0002-4279-3921>. E-mail: timur.apendiev@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан)
PhD (тарих), қауымдастырылған профессор
<https://orcid.org/0000-0002-6811-9871>. E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

³Гумарбек Даукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті (А. Байтұрсынов көшесі, 050013 Алматы, Қазақстан Республикасы) т.ғ.к., Г.Даукеев атындағы АЭБУ Әлеуметтану пәндері кафедрасының аға оқытушысы
<https://orcid.org/0009-0004-6923-841X> E-mail: madina.a@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Әпендиев Т.Ә., Абдуқадыров Н.М., Ермаханова М.А., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Өткен ғасырдың 90 жылдарынан бастап Германияда демографиялық дамудың құбылмалы жағдайлары орын алды. Демографияда әр түрлі тенденциялар қалыптасты. Ол бойынша герман билігі әр түрлі шаралар қабылдады, жұмыстар атқарды. Мемлекетте орын алған демографиялық қиындықтарға қарамастан, Германия – ЕО-дағы халқы ең көп федеративті мемлекет болып отыр. 2023 жылдың аяғында оның халқы шамамен 84,7 миллион адамды құрады. Бұл көрсеткіш ЕО барлық тұрғындарының 18 пайызынан асады. Халық санының өсу тенденциясы төмен болғанымен, оның жойылу немесе мүлдем азаю процесі байқалмайды. Кейбір сарапшылар керісінше, бұл процесті демографиялық өсімнің айқын көрсеткіші ретінде сипаттайды. Бұл салада ғалымдар арасында әр түрлі пікірлер қалыптасқан. Сондықтан, бұл мәселе өз алдына жеке зерттеудің қажеттілігін көрсетеді. Зерттеу жұмысының *мақсаты* – Германияда қазіргі демографиялық процестерді және ол бойынша қалыптастқан тенденциялар мен проблемаларды зерттеумен сипатталады. Ол бойынша зерттеу жұмысының міндеттері айқындалып, ол бойынша белгілі бір мәселелерде кезеңдер бойынша жұмыстар атқарылды. Зерттеу жұмысының *міндеттері* – Германияда аталған кезеңде демографиялық процестерді зерделеу, демографиялық жағдайды көрсету, халықтың өсуі немесе кемуі туралы статистикалық материалдарды жинау және оларды талдаудан тұрады. *Нәтижелер:* Германияда қазіргі демографиялық жағдайдың қалыптасу жолдары мен оның дамуы анықталды. Соңғы отыз жылдан астам уақыт ішіндегі Германияның демографиялық тарихы мен оның қазіргі жағдайы бойынша жаңа мәліметтер алға шықты. Мемлекеттегі демографиялық процестің барысы, оның бағыттары және осы саладағы туындаған мәселелердің себептері мен оның түрлері айқындалды. 1990 жылдан 2020 жылға дейінгі Германияның жекелеген федеративтік

штаттардағы халық санының өсуі мен төмендеуінің негізгі себептері көрсетілді. Сонымен қатар, барлық федералды штаттары бойынша халық саны мен тығыздығының статистикалық көрсеткіштері берілді және талданды. Германиядағы сыртқы миграция мен оның демографияға ықпалы ішкі және сыртқы көші-қонның халық тығыздығына әсері зерттелді. *Қорытынды:* Германиядағы соңғы отыз жылда орын алған демографиялық тенденциялар мен проблемалар орын алып, алайда герман билігі әрқашан күресуде. Соның негізінде осы кезеңдегі туу деңгейі, табиғи өсім, миграциялық факторлар мен басқа да бағыттарда туындаған мәселелерге қарамастан, Германия ЕО-дағы демографиялық жағдайы тұрақты және даму жолы бойынша алдыңғы қатардағы мемлекеттің бірі саналады.

Түйін сөздер: Демографиялық процестер, Германия, миграция, Еуропалық одақ, халық санының динамикасы, мемлекеттік саясат

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Қазақстан Республикасының демографиялық дамуының қазіргі заманғы тенденциялары (1991–2021 жж.)» гранттық қаржыландыру жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды (тіркеу нөмірі AP22785742).

Дәйексөз үшін: Апендиев Т.Ә., Абдукадыров Н.М., Ермаханова М.А. Германиядағы қазіргі демографиялық тенденциялар мен проблемалар (1991-2024 жж.) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. 920-935-бб. [қаз.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_920-935

СОВРЕМЕННЫЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ В ГЕРМАНИИ (1991-2024 гг.)

Тимур Акимханович Апендиев¹, Нуржигит Момынбекович Абдукадыров², Мадина Анатольевна Ермаханова³

¹Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова (Алматы, Казахстан)

PhD (история), ассоциированный профессор, Заведующий отделом исторической демографии, ВНС
<https://orcid.org/0000-0002-4279-3921>. E-mail: timur.apendiev@mail.ru

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

PhD (история), Ассоциированный профессор
<https://orcid.org/0000-0002-6811-9871>. E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

³Алматинский университет энергетики и связи имени Гумарбека Даукеева (ул. А. Байтурсынова, 050013 Алматы, Республика Казахстан) к.и.н., старший преподаватель кафедры Социальных дисциплин АУЭС им.Г.Даукеева

<https://orcid.org/0009-0004-6923-841X>. E-mail: madina.a@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Апендиев Т.А., Абдукадыров Н.М., Ермаханова М.А., 2025

Аннотация. *Введение.* С 90-х годов прошлого века в Германии наблюдаются динамичные изменения демографического развития. В демографической сфере сформировались различные тенденции. В связи с этим германское правительство приняло ряд мер и провело необходимую работу. Несмотря на существующие демографические трудности, Германия остается федеративным государством с самым большим населением в ЕС. По состоянию на конец 2023 года численность населения страны составляет около 84,7 млн человек. Этот показатель превышает 18% от общего населения ЕС. Хотя тенденция роста населения остается низкой, процесс его исчезновения или значительного сокращения не наблюдается. Некоторые эксперты, напротив, характеризуют эту ситуацию как явный показатель демографического роста. Среди ученых в этой области сложились различные точки зрения. Следовательно, данная проблема требует отдельного исследования. *Цель* исследования заключается в изучении современных демографических процессов в Германии, а также сложившихся в этой связи тенденций и проблем. В рамках исследования были определены конкретные задачи и проведена поэтапная работа по определенным вопросам. *Задачи* исследования заключаются в изучении демографических процессов в Германии в указанный период, отражении демографической ситуации, сборе и анализе статистических данных о росте или сокращении населения. *Результаты:* определены пути формирования и развития современной демографической ситуации в Германии. В ходе исследования были получены новые данные о демографической истории Германии и ее

современном состоянии за последние тридцать с лишним лет. Выявлены ход демографического процесса в стране, его направления, а также причины и виды проблем, возникших в этой сфере. Указаны основные причины роста и сокращения численности населения в отдельных федеральных землях Германии в период с 1990 года по 2020 год. Кроме того, приведены и проанализированы статистические показатели численности и плотности населения по всем федеральным землям. Изучено влияние внешней миграции на демографию Германии, а также воздействие внутренней и внешней миграции на плотность населения. *Вывод:* за последние тридцать лет в Германии наблюдались определенные демографические тенденции и проблемы, однако немецкие власти постоянно борются с ними. Несмотря на возникшие в этот период проблемы, такие как уровень рождаемости, естественный прирост, миграционные факторы и другие вызовы, Германия остается одной из ведущих стран ЕС со стабильной демографической ситуацией и устойчивым путем развития.

Ключевые слова: Демографические процессы, Германия, миграция, Европейский союз, динамика численности населения, государственная политика

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Современные тенденции демографического развития РК (1991-2021 гг.)» (регистрационный номер AP22785742).

Для цитирования: Апендиев Т.А., Абдукадыров Н.М., Ермаханова М.А. Современные демографические тенденции и проблемы в Германии (1991–2024 гг.) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. С. 920-935. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_920-935

MODERN DEMOGRAPHIC TRENDS AND PROBLEMS IN GERMANY (1991–2024)

Timur Apendiyev¹, Nurzhigit Abdukadyrov², Madina Anatolyevna Ermakhanova³

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan)
PhD (History), associate professor, head of the department of historical demography
<https://orcid.org/0000-0002-4279-3921>. E-mail: timur.apendiev@mail.ru

²Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
PhD (History), associate professor
<https://orcid.org/0000-0002-6811-9871>. E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

³Almaty University of Power Engineering and Telecommunications named after Gumarbek Daukeyev (50A, Baytursynov St., Almaty 050013, Republic of Kazakhstan) Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Social Disciplines, AUPE&T named after G. Daukeyev
<https://orcid.org/0009-0004-6923-841X>. E-mail: madina.a@mail.ru

© Valikhanov IHE, 2025

© Apendiyev T.A., Abdukadyrov N.M., Ermakhanova M.A., 2025

Abstract. Introduction. Since the 1990s, Germany has undergone dynamic changes in demographic development. Various trends have emerged in the demographic sphere, prompting the German government to implement a series of measures and take necessary actions. Despite existing demographic challenges, Germany remains the most populous federal state in the European Union. As of the end of 2023, the country's population stands at approximately 84.7 million people, which accounts for more than 18% of the total EU population. Although population growth remains low, there are no signs of significant decline. On the contrary, some experts characterize the current situation as a clear indicator of demographic growth. Among scholars in this field, differing viewpoints have emerged. Therefore, this issue requires separate in-depth study. *The purpose* of this research is to examine the modern demographic processes in Germany, as well as the related trends and issues that have formed during this period. Within the framework of the study, specific objectives were defined, and a step-by-step approach was taken to address particular questions. The *research tasks* include studying demographic processes in Germany during the specified period, presenting the demographic situation, and collecting and analyzing statistical data on population growth or decline. *Results:* The research identified the development paths of the current demographic situation in Germany. New data were obtained on Germany's demographic history and its modern state over the past thirty-plus

years. The course of the demographic process in the country, its directions, as well as the causes and types of problems that have arisen in this sphere, were determined. The main causes of population growth and decline in individual federal states of Germany from 1990 to 2020 were specified. In addition, statistical indicators of population size and density across all federal states were presented and analyzed. The influence of external migration on Germany's demography was studied, as well as the impact of both internal and external migration on population density. *Conclusion.* Over the past thirty years, certain demographic trends and problems have been observed in Germany, but German authorities continue to address them actively. Despite the challenges faced during this period – such as low birth rates, natural population growth issues, migration factors, and other related concerns – Germany remains one of the leading countries in the EU, with a stable demographic situation and a sustainable development trajectory.

Key words: Demographic processes, Germany, migration, European Union, population dynamics, state politics

Acknowledgment. This article was prepared as part of the grant-funded project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, “Modern trends in demographic development in Kazakhstan (1991–2021)” (Grant Registration No. AP22785742).

For citation: Apendiyev T.A., Abdukadyrov N.M., Ermakhanova M.A. Modern demographic trends and problems in Germany (1991–2024) // *Otan tarihy*. 2025. Vol. 28. No 3. Pp. 920-935. [in Kazakh].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_920-935

Кіріспе. Герман Федеративтік Республикасы тек Еуропа ғана емес, әлемде алдыңғы қатардағы іргелі мемлекеттердің бірі болып, оның өткені мен бүгіні ғалымдар арасында кең қызығушылық тудырады. Бұл мемлекеттің XX ғасырдағы тарихы аласапыран оқиғаларға толы және ол әлемдік тарихпен тікелей байланысты. Сондықтан, Германияның саяси тарихы мен соның ішінде демографиялық жағдайы тек неміс зерттеушілері ғана емес, сондай-ақ әлем тарихшылары мен ғалымдарының назарын аударады. Қазіргі кезде Германия демографиясына қатысты неміс және шетелдік демографтар екінші демографиялық ауысуды жүзеге асырудың үш негізгі механизмін анықтайды: бала туу жасының ұлғаюы, отбасындағы балалардың орташа санының азаюы және баласыз адамдардың көп болуы.

ГФР-дің демографиясында соңғы он жылда демографиялық өсім 5%-ға жуық өсті, бұл ЕО-ның ең ірі елдері арасындағы ең жақсы өсу қарқынын көрсетті деген тұжырым басым болып отыр. Ал кейбір ресейлік және еуропалық әлеуметтанушылар мен тарихшы-демограф ғалымдар соңғы онжылдық бойына Германия өз халқын өз бетінше сақтай алмады, оның өсуі мигранттарды тарту есебінен ғана орын алады, бұл ауыр және ұзаққа созылған демографиялық дағдарыстың белгісі деп көрсетеді. Дегенмен, мұндай пікірлерге қарсы нақты мәліметтер негізінде айтылатын тұжырымдар да аз емес. Неміс тарихшылары мен демографтары және сырт елдердің ғалымдарының пайымдаулары кей жағдайда сәйкес келмей жатады. Бұл жағдай мәселені терең зерттеуді қажет етеді.

Сонымен қатар, статистикалық көрсеткіштер жақын арада келеңсіз процестердің нашарлайтынын көрсетеді. Осыған байланысты, болып жатқан оқиғалардың себептері мен ықтимал салдарын талдау, сондай-ақ егер мүмкін болған жағдайда қолда бар мәліметтермен осы елдің демографиялық ахуалын бағалау өте маңызды және өзекті болып саналады. Әлем елдерінің демографиясымен тығыз байланысты халықаралық көші-қон мәселесін шешу жолын іздестіру қазіргі таңда ұлттық және аймақтық деңгейде ғана емес, сонымен бірге жаһандық деңгейде де белсенді түрде жүргізіліп жатқаны да өте маңызды.

Сол сияқты, осы саладағы зерттеулердің бір бағыты ретінде айтсақ, отандық ғылымды айтуға болады. Соңғы жылдары еліміздің демография және халықтану саласындағы зерттеушілер Қазақстан халқы мен оның демографиясынан тыс әлемнің іргелі мемлекеттерінің демографиясы мен оның тарихына назар аударуда. Солардың бірі Германия болып отыр. Отандық ғылым үшін Германия демографиясын зерттеуге қатысты негізгі екі өзекті тұсы болып, оның – біріншісі отандық ғылымда шетелдердің демографиясы мен оның тарихын зерттеу мәселелері болса, екіншісі – Германияның демографиялық тарихы Қазақстанмен тікелей байланысты болуында. Оның басты мысалы тәуелсіздік жылдары елімізден неміс диаспорасы өкілдерінің Германияға қоныс аударуы болды. қазақстандық немістер бізден кетіп, Германияның демографиясын толықтырды. Осы және ГФР демографиясымен болған өзге де ғылыми мәселелер зерттеу тақырыбын жүргізуге арқау болды.

Мақсаты мен міндеттері. XX ғ. соңғы онжылдығы мен XXI ғасырдың алғашқы ширегі Еуропа мемлекеттерінде, соның ішінде ГФР-де демографиялық даму процесінің кешеуілдеген немесе ішінара күрделі проблемаға айналған кезең болды. Оның себептері екі Германияның бірігуі, табиғи өсімнің құлдырауы, мигранттардың артуы т.б. факторлармен байланысты болды. Ұсынылып отырған ғылыми мақаланың мақсаты – ГФР-де туындаған демографиялық тенденциялар мен аталған салада орын алған проблемаларды көрсету және олардың себептері мен алғышарттарын, ол бойынша атқарылған жұмыстар мен оның нәтижелерін интерпретациялау болып табылады. Аталған мақсатқа жету үшін бірнеше ғылыми міндеттер қойылып, олар негізінен ғылыми жұмыстың мазмұнын әр қырынан ашуға бағытталды.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысына қатысты негізгі ғылыми материалдар ГФР-де статистикалық мекемелердің, арнайы мемлекеттік мерзімді басылымдарда, ресми сайттарда және мемлекеттік орындардың ресми порталдарында ақпаратты алудың негізгі көздері халық санақтары, микросанақтар мен олардың нәтижелері, ғылыми талдаулар мен зерттеулер, демографиялық оқиғалардың ағымдағы жазбалары болып табылады. Ғылымда демографиялық процестерді сипаттау, халықтың саны мен құрамы, жекелеген аумақтардағы, нақты аймақтардағы және елдердегі демографиялық процестердің даму тенденциялары туралы жалпы түсініктерді ашады. Бұл салада таза немесе формальды демография өзінің зерттеу саласына демографиялық құбылыстар мен процестердің сандық талдауын және халық санының өзгеруін қамтиды.

Демографиялық құбылыстар мен процестерді зерттеу деңгейлеріне қарай демографияның құрылымдық құрамдас бөліктері ажыратылады. Осыған сәйкес демографияда бірқатар теориялық негіздемелерді көрсетуге болады. Олардың негізгілері халықтың ұдайы өсуінің қозғаушы жағдайы, халықтың көбею режимдері мен оның өзгеру тенденцияларын анықтауға бағытталған демографиялық теория болып, оның ішінде халық саны, оның сапасы мен құрамы, сондай-ақ демографиялық процестер туралы алғашқы мәліметтерді жинау.

Зерттеу тақырыбына қатысты негізгі әдістерге мыналар жатады, олар: статистикалық бақылау, сипаттау және сандық талдау принциптеріне негізделген статистикалық әдістер; демографиялық процестердің сапалық және сандық талдауына негізделген пәнаралық әдістер, бұл ретте кейбір процестердің сипаттамаларын өлшеу басқа процестер туралы деректер болған жағдайда ғана мүмкін болады. Демографиялық мәліметтерді жинау мен талдаудың әлеуметтанулық әдістері ақпарат, оның ішінде сауалнама әдістері, бақылау, құжаттарды талдау, іріктеу сауалнамасы т.б. Сонымен қатар, өзін-өзі жаңартатын халық ретінде халықтың ұдайы өсіп-өнуінің ерекшеліктерін өлшеуді жеңілдететін дұрыс демографиялық әдістер (когорттық әдіс, талдау, кималық талдау, әлеуетті демографиялық әдіс) зерттеу жұмысы бойынша жаңарған әдістер саналады.

Талқылау. Зерттеу тақырыбы, отандық ғылымда жаңа тақырыптардың қатарынан орын алады. Ал демография ғылымында бұл мәселелер бойынша арнайы тақырыптар аз көтерілген. Ол әрине, Германияның демография ғылымында және шетелдердің, әсіресе еуропалық іргелес мемлекеттердің демография саласында қарастырылған. Бұл тақырыпта негізінен шетелдік тарихшылар мен демограф ғалымдар зерттеулер жүргізіп, оның ішінде негізінен неміс, ағылшын, француз және ресейлік тарихшылар мен демограф-ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізген. Неміс тарихшыларының қатарында Андреас Роддер, Виктор Кригер және басқа да ғалымдардың зерттеулерін атауға болады. Аталған зерттеушілер Германияның ғасырлар тоғысындағы демографиясы бойынша өте құнды зерттеулер жүргізген және тың тұжырымдар жасаған.

Неміс тарихшысы Андреас Роддер «Германиядан кім қорқады?» деген кітабында «Германия мәселесі қайтадан күн тәртібіне қойылды», - деп жазады [Rödder, 2018: 215-218]. Германиялық тарихшы-ғалым В. Кригердің ғылыми еңбектері ерекше орынға ие. Виктор Кригер әуелде Қазақстан, одан соң Ресей империясы мен КСРО-дағы немістердің тарихы бойынша зерттеу жұмыстарын кеңестік кезеңде бастап, тәуелсіздік кезеңінде жалғастырды және өзінің көрсетілген ғылыми саласы бойынша қазіргі уақытта Германияда ғылыми жұмыстарын жалғастыруда [Кригер, 2006: 95-98].

Неміс демографтары Мануэдь Шлюпина мен Сусана Дахнердің басшылығымен жарық көрген зерттеу жұмысы өзінің «Die demografische Lage der Nation» (Елдің демографиялық жағдайы) атты ұжымдық еңбегі өзінің танымдық және статистикалық, демографиялық және көпшілік-ғылыми ерекшелігімен танылды [Slupina, Dähner, 2019: 18-21]. Айта кетерлігі, неміс демографтары өз зерттеулерінде халық санағы мен олардың әлеуметтік, саяси жағдайы мен мәдени өміріне терең мән береді. Сондай зерттеулердің бірі ретінде Тауэр Роландтың «Der demographische Wandel in

Deutschland ñ Bestandsaufnahme und Prognos» (Германиядағы демографиялық өзгерістер – инвентаризация және болжам) атты зерттеу жұмысының құндылығы терең. Бұл еңбекте Германияның Федералдық статистикалық басқармасының халық санының ресми болжамдары берілген [Tauer. 2020: 6-11].

Мәселеге қатысты француз тарихшылары да қалам тартқан. Оның ішінде Г.Пижонның еңбектері ерекше мәнге ие. Автор Германия мен Францияның туу көрсеткішіндегі алшақтықты келесі себептермен түсіндіреді. Біріншіден, Франция ұзақ уақыт бойы белсенді отбасылық саясат жүргізді, оны саяси партиялар да, үкіметтер де кеңінен талқылады. Германияда екі ел бұл мақсаттарға бірдей дерлік қаражат жұмсағанымен, ұқсас саясат әлдеқайда кейінірек енгізілді. Екіншіден, Францияда мектепке дейінгі мекемелердің жақсы дамыған желісі бар, бұл әйелдерге Германияға қарағанда отбасы мен кәсіби өмірді оңай біріктіруге мүмкіндік береді. Үшіншіден, Германияда жақсы ана баласын өзі бағып, жұмысқа шықпай, баланы күні бойы балалар мекемесінде қалдыруы керек деген пікір кең тараған [Pison, 2012: 5-6].

Ресей ғалымдары тарапынан да маңызды зерттеулер жүргізгенін атап өткен орынды. Өз еңбектерінде герман мәселесі мен тарихын зерттеп, соның аясында демографиясына назар аударған тарихшы В. Федоров: «Бұл дұрыс және бұрыс, өйткені неміс мәселесі ешқашан жойылмаған» деп көрсетеді. Дей тұрғанмен, Германия еуропалықтардың әлеуметтік-экономикалық және саяси бағыттағы зерттеулерінде маңызды орын алады. Атап айтқанда, осы орайда «Неміс мәселесі бар ма?» деген мақаласын келтіруге болады [Федоров, 2015: 15-20]. Тұтастай алғанда, демографтар демография әдістері ретінде анықталған арнайы әдістердің жиынтығына сүйенеді. Айта кету керек, ресейлік ғылымда демографиялық ғылымды жүйелеу өз сипаты бойынша пікірталас тудырады, ол үшін тиісті ізденіс жұмыстары жүргізілді және бұл процесс әлі жалғасуда. Сонымен бірге германдық демографияның проблемалары, урбанизация, демографиялық процестерді зерттеуде және салыстырмалы анализ жасауда ресейлік зерттеушілер ғылыми жұмыстар жариялаған [Важенин, 2020: 679-685].

Нәтижелер. *ГФР-де демографиялық мәселелер.* Табиғи өсімнің кез-келген мемлекеттің демографиясы мен оның дамуы үшін маңызды екені белгілі. Сол сияқты Германия үшін де соңғы 25-30 жылдың ішіндегі туу көрсеткіші мен жалпы табиғи өсімнің маңызды екені айтпаса да түсінікті болып отыр. Өткен ғасырдың 80-90 жылдары-ақ «Қартайған қоғам» деген атты иеленген бұл мемлекетте туу көрсеткіші төмен болып, жас ерекшелігі ұлғайған. Өткен ғасырдың 90-жылдарынан басталған демографиялық жағдайдың қиындауына ықпал еткен жағдайлардың бірі ол екі Германияның бірігуі еді. Социалистік Германияның батыстық капиталистік түсінік пен идеологияны қабылдай алмауы, жанұяда бала санының артуы, өмір сүру деңгейінің жоғарылауы сияқты жағдайларға кері ықпал етуі әбден мүмкін болды.

ГДР-дің ГФР-ға қосылуы өмір сүру деңгейін тез арада теңестіру үміттері мен уәделерімен қатар жүрді [Rödder, 2009: 38-23]. Жаңа жерлерде пайда болатын «гүлденген ландшафттар» туралы канцлер Гельмут Кольдың сөздері ел есінде. Шығыс жерлерге қаржы бөлуге және Шығыс Германияның пайдасына арнайы салық салуға қарамастан, мұның ешқайсысы болған жоқ. Мемлекеттің екі бөлігінің арасында үлкен алшақтық сақталады. Жалғыз қаржы саласы ғана экономиканы көтере алмайды, барабар экономикалық саясат қажет болды. Өз кезегінде шығыс елдерінің тұрғындары оларға кедей туыстар ретіндегі көзқарасқа наразы. Кейбіреулер ГДР-ді есіне алып, сол саяси режимнің қаталдығына қарамастан, бұрын әлеуметтік қамсыздандыру мен мемлекет тарапынан қамқорлық көбірек болғанына сеніп, ностальгиялық сезімдерді бастан кешіреді

Германия үшін елдегі халық саны – беделді көрсеткіш саналады, мемлекет оны көбейтуге тырысады. Ол халық өмірінің әлеуметтік және экономикалық аспектілерін көрсетеді. Мемлекетте демографиялық мәселелерді шешу үшін және тиісті өзгерістер енгізу үшін үлкен әлеует бар. Германия үшін бұл мүлдем қолайлы емес. Кейбір авторлардың мәліметтеріне қарағанда, ел халқының саны 2017 жылғы 81,4 миллионнан 2060 жылы 67,6 миллион адамға дейін төмендеуі мүмкін. Халықтың қартаюын да ескеру қажет. Елдегі орташа өмір сүру ұзақтығы ерлер үшін 78,4 жас, әйелдердікі 83,2 жасты құрайды. Сарапшылардың бағалауы әртүрлі, бірақ тенденциялар сақталуда [Федоров, 2020: 35-36].

Жылдар	Жалпы халық саны	Туу көрсеткіші	Өлім-жітім
1990	79,753,227	905,675	921,445
1991	80,274,564	830,019	911,245
1992	80,974,632	809,114	885,443
1993	81,338,093	798,447	897,270
1994	81,538,603	769,603	884,661
1995	81,817,499	765,221	884,588
1996	82,012,162	796,013	882,843
1997	82,057,379	812,173	860,389
1998	82,037,011	785,034	852,382
1999	82,163,475	770,744	846,330
2000	82,259,540	766,999	838,797
2001	82,440,309	734,475	828,541
2002	82,536,680	719,250	841,686
2003	82,531,671	706,721	853,946
2004	82,500,849	705,622	818,271
2005	82,437,995	685,795	830,227
2006	82,314,906	672,724	821,627
2007	82,217,837	684,862	827,155
2008	82,002,356	682,514	844,439
2009	81,802,257	665,126	854,544
2010	81,751,602	677,947	858,768
2011	80,327,900	662,685	852,328
2012	80,523,746	673,544	869,582
2013	80,767,463	682,069	893,825
2014	81,197,537	714,927	868,356
2015	82,175,684	737,575	925,200
2016	82,521,653	792,141	910,902
2017	82,792,351	784,901	932,272
2018	83,019,213	787,523	954,874
2019	83,166,711	778,090	939,520
2020	83,155,031	773,144	985,572
2021	83,237,124	795,492	1,023,687
2022	84,358,845	738,819	1,066,341
2023	84,607,016	698,971	1,020,907
2024	83,294,633	≈ 145,000 Наурыз айы	≈ 188,000 Наурыз айы

Кесте 1. №1. 1990-2024 жж. аралығында ГФР халқының саны және туу мен өлім-жітім көрсеткіші. [https://www.de-online.ru/naselenie-v-germanii]

Өткен ғасырдың 90-жылдарынан бастап табиғи өсім, яғни туу көрсеткіші азайды. Бұл жағдай елдегі демографиялық аухалды өзгертіп жіберді. Жоғарыда №1 кестеде көрсетілгендей жылдағы өлім-жітімнің саны туу көрсеткішінен жоғары болып отырған. Бұл жағдай табиғи өсімді еш уақытта көтеруі мүмкін емес. Қазіргі Германия соңғы 30 жылда байқалған туу деңгейінің төмендігінен халықтың қартаюымен және төмендеуімен сипатталады. Зерттеуші, ғалым, демограф О. Пётч атап өткендей, орта мерзімді перспективада елде бірінші бала туылған кездегі аналардың орташа жасы мен баласыз әйелдердің үлесі ұлғая береді; бір анаға шаққандағы балалардың орташа саны 1,4–1,6 болады [Пётч, 2018:38-41]. Бұл әрине өте төмен көрсеткіш саналады.

1990 жылдан 2020 жылға дейін жастардың үлесі төмендеді: 20 жасқа дейінгілер – 3,3 %-ға, 20-дан 30 жасқа дейінгілер – 5,3 %-ға. 30-дан 60 жасқа дейінгі орта жастағы адамдардың үлесі өзгеріссіз қалды – 41,2 %. 60 пен 80 жас аралығындағы егде жастағы адамдардың үлесі 5,2 %-ға, 80 жастан асқандардың үлесі 3,3 %-ға өсті. С.А. Попова өзінің зерттеуінде атап өткендей, Германия «батып бара жатқан» елдердің бірі болып табылады, мұнда егде жастағы тұрғындардың үлесі ғана емес, сонымен қатар 80 жастан асқан адамдардың үлесі де өсіп келеді [Попова, 2021: 124-126]. Өмір сүру ұзақтығының артуы жекелеген германдық провинциялардағы халық санының төмендеуін

немесе теріс өсуді ішінара өтейді, бірақ бұл халықтың қартаюының жаһандық мәселесін және еңбекке қабілетті халықтың болашақта төмендеуін толық шеше алмайды.

Жыл	Жалпы халық саны, (мың адам).	20 жасқа дейін		20–30 жас		30–60 жас		30–80 жас		80-нен үлкен	
		Адам саны, (мың адам).	Үлес	Адам саны, (мың адам).	Үлес	Адам саны, (мың адам).	Үлес	Адам саны, (мың адам).	Үлес	Адам саны, (мың адам).	Үлес
1990	79 753	17 306	21,7	13 323	16,7	32 860	41,2	13252	16,6	3011	3,8
1995	81 817	17 629	21,5	11 460	14,0	35 519	43,4	13915	17,0	3294	4,0
2000	82 260	17 390	21,1	9578	11,6	35 880	43,6	16326	19,8	3087	3,8
2001	82 440	17 259	20,9	9502	11,5	35 808	43,4	16627	20,2	3245	3,9
2002	82 537	17 089	20,7	9520	11,5	35 825	43,4	16738	20,3	3364	4,1
2003	82 532	16 904	20,5	9583	11,6	35 707	43,3	16888	20,5	3448	4,2
2004	82 501	16 713	20,3	9635	11,7	35 588	43,1	17008	20,6	3557	4,3
2005	82 438	16 486	20,0	9706	11,8	35 706	43,3	16859	20,5	3681	4,5
2006	82 315	16 204	19,7	9767	11,9	35 741	43,4	16798	20,4	3805	4,6
2007	82 218	15 925	19,4	9832	12,0	35 691	43,4	16843	20,5	3927	4,8
2008	82 002	15 619	19,0	9884	12,1	35 542	43,3	16897	20,6	4061	5,0
2009	81 802	15 340	18,8	9913	12,1	35 340	43,2	17029	20,8	4181	5,1
2010	81 752	15 082	18,4	9947	12,1	35 230	43,1	17187	21,0	4307	5,3
2011	80 328	14 801	18,4	9677	12,0	34 414	42,8	17166	21,4	4269	5,3
2012	80 524	14 721	18,3	9679	12,0	34 419	42,7	17379	21,6	4326	5,4
2013	80 767	14 683	18,2	9708	12,0	34 428	42,6	17581	21,8	4366	5,4
2014	81 198	14 754	18,2	9753	12,0	34 449	42,4	17697	21,8	4544	5,6
2015	82 176	15 071	18,3	9976	12,1	34 627	42,1	17773	21,6	4729	5,8
2016	82 522	15 221	18,4	9941	12,0	34 568	41,9	17849	21,6	4942	6,0
2017	82 792	15 252	18,4	9901	12,0	34 555	41,7	17934	21,7	5151	6,2
2018	83 019	15 294	18,4	9801	11,8	34 547	41,6	17988	21,7	5389	6,5
2019	83 167	15 331	18,4	9683	11,6	34 415	41,4	18057	21,7	5681	6,8
2020	83 155	15 335	18,4	9483	11,4	34 247	41,2	18153	21,8	5936	7,1

Кесте 2. 1990-2020 жылдар аралығында ГФР халқының жас ерекшелігі бойынша көрсеткіші

[<https://www-genesis.destatis.de/datenbank/online/statistic/12711/details>]

Тарихи деректерге сүйене отырып, тарихшы-демограф Дж.Пизон Германияда туу көрсеткіші ұзақ уақыт бойы Францияға қарағанда жоғары болғанын салыстырмалы түрде талдай отырып көрсетеді. XIX ғасырда Францияда туу деңгейінің төмендігі нәтижесінде көрші Еуропа елдерімен салыстырғанда демографиялық өсім төмен болды, ал халықтың қартаю деңгейі жоғары болды. Германия мен Францияда балалар аз, қарт адамдар көп деп есептелді. Кез-келген мемлекеттің демографиясында кездесетіні сияқты Германияның да демографиясының дамуына кедергі келтіретін өзіндік проблемалар бар. Соның ең негізгілерінің бірі өлім-жітім болды. 2010 жылы Германияда өлім көрсеткіші (859 мың адам) туу көрсеткішінен (678 мың) айтарлықтай асып түсті. Салыстырмалы түрде алғанда жанына отырған Францияда, керісінше, туу көрсеткіші өлім-жітім деңгейінен асып түсті, ол – 540 мың адамға қарай сәйкесінше 802 мыңға тең болды. Сол жылы Францияда демографиялық өсім табиғи өсіммен қамтамасыз етілді, ал 75 мың адамға бағаланған көші-қон сальдосы халықтың бестен біріне өсуін қамтамасыз еткен [Pison, 2012: 7-8].

2020 жылғы пандемия жылында Германияның көптеген ірі қалалары көп жылдар ішінде алғаш рет өсуін тоқтатты. 2020 жылдың аяғында 100 мыңнан астам халқы бар Германияның қалалық жерлерінде 24,5 миллионға жуық адам тұрды. Федералдық статистика басқармасының мәліметі бойынша, бұл жалпы халықтың 29,4% құрады. Бұл 2011 жылдан бері тіркелген қала халқының жылына 0,7%-ға өсімін жалғастырмағанын білдіреді. 100 мыңнан астам халқы бар қалалардағы халық саны өткен жылмен салыстырғанда тіпті аздап – 0,1%-ға қысқарды. Айта кету керек, ішкі көші-қонның Германияның халық құрылымына әсері халықтың қартаюы және үйде артықшылықты

картаю жағдайында азайып келеді. Сонымен бірге болашақта көші-қон саясатының өзгеруіне байланысты, әсіресе, қала орталықтарында халықаралық көші-қонның өсуі жоспарлануда. Демек, демографиялық артықшылық жас мигранттардың ағынына байланысты қалалық орталықтарда болады, ал қала маңындағы аудандарда отбасылардың көшуіне байланысты тез картаюды теңестіру қиынырақ болады. Ауылдық жерлер ең қиын жағдайға тап болады, олар халықтың картаюын ғана емес, көші-қон шығынын да бастан кешіреді [Надеждин, 2022: 168-172].

90-жылдары Германия туу деңгейі төмен елдердің біріне айналды. Оның ең төменгі деңгейіне 1994 жылы жетіп, онда бір бала туа алатын жастағы әйелге 1,2 баладан ғана келеді. Ағымдағы 1,35 деңгейі де табиғи көбею жылдамдығынан айтарлықтай төмен, бұл шамамен 2,1. Сонымен қатар, Германия азаматтығы бар әйелдер үшін, яғни иммигранттарды есептемегенде, бұл көрсеткіш одан да төмен болып, ол соңғы 2023 жылға дейін сақталып келеді. 2023 жылғы жағдай бойынша немістерде туу жағдайының ең төмен жағдайы тіркелген.

Сонымен бірге, бұл салада мемлекеттік және облыстық билік тарапынан ешқандай шара қолданылмай жатыр деу әділетсіздік болар еді. ГФР-де халықты, балалы отбасыларды қолдаудың 156 түрлі шаралары бар, оның 63-і тікелей төлемдер, 24-і салықтық жеңілдіктер және тағы 53-і әлеуметтік қамсыздандыру шаралары. Қалған 16-сы қажетті инфрақұрылымды құру арқылы жүзеге асырылуда. Олардың жалпы көлемі жыл сайын 200 миллиард еуродан асады. Салыстыру үшін Германияның 2023 жылға арналған федералды бюджеті 476,29 миллиард еуро көлемінде бекітілген. Дегенмен, бұл нақты сандар екінші демографиялық ауысу жағдайында қаржылық инъекциялар өздігінен туу көрсеткішінің өсуіне әкелмейтіндігінің ең жақсы дәлелі болып табылады. Бұл ретте қолдау шаралары отбасылардың әлеуметтік қауіпсіздігін арттыруға бағытталған, бірақ оларда көп балалы болу үшін ынталандыру қарастырылмаған. Олар сондай-ақ елдің жергілікті халқы мен иммигранттарды ажыратпайды [Sobotka, 2011: 320-325].

ГФР демографиясында кеңестік (қазақстандық) немістердің орны. 1991 жылы КСРО ыдырап, оның орнына тәуелсіздік алған мемлекеттерде тұратын неміс этносының өкілдері өзінің тарихына орала бастады. Бұл жағдай XX ғ. 90-жылдардың басында ГФР-де орын алған негізгі демографиялық факторлардың бірі болды. Кеңестік қоғамда «Ресейлік немістер» деп аталып кеткен немістер енді өзінің туып-өсен аймағында өзге халыққа немесе этникалық топқа айналды. Посткеңестік мемлекеттерден қоныс аударған немістер негізінен РФ, Қазақстан, Қырғызстан, Украина елдерінен Германияға үдере көшті. Герман статистика барлау бөлімінің берген мәліметтеріне орай посткеңестік мемлекеттерден Германияға 2 млн-нан астам немістер көшіп барған. Солардың бір бағыты Қазақстаннан барған немістер болды.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік егемендігін алған кезеңде және посткеңестік кеңістікте өзгеру үрдісі басталуымен, Қазақстанда ерекше көші-қон формасы қалыптасты. Ең алдымен, көші-қон статусының мемлекетаралық деңгейге ауысуы орын алды. ГФР билігі Қазақстанда өте көп неміс этносының бар екенін білді және дипломатиялық әрекеттерге көшті. Қазақстан дербес мемлекет ретінде ГФР-мен дипломатиялық байланыс орнатты. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекетті қоғамдық-саяси дамуы демократиялық-құқықтық даму жолына негізделген соң, республикадан немістер ерікті түрде көшіп-қонуға рұқсат алып, соны негізінде тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында сырт елдерге немістердің көшуі кеңейе бастады. 1989 жылғы санақ бойынша Қазақстанда 957518 неміс этносының өкілі бар екені анықталған болатын. Ал, 1999 жылғы санақ бойынша бұл көрсеткіш 353 мыңға тең болып, үш есеге дейін қысқарды ([Национальный состав, 2000:7-10].

Немістердің сыртқы көші-қонының жоғары деңгейге көтерілген кезеңі 1993-1994 жылдар болды. 1993 жылғы шетелдерге қоныс аударған немістердің санына қатысты алғашқы зерттеулер олардың жалпы санын 88218 мың адам деп көрсетеді. Е. Садовскаяның айтуынша олардан алыс шетелге 78822 мың адам, ал жақын шетелге қоныс аударған неміс саны 9390 мың адамды құрады. 1994 жылы қоныс аударғандардың саны 92586 мың адам болды, олардан алыс шетелге 78101 мың, ал жақын шетелге 14485 мың адам қоныс аударды. Келтірілген сандық мәліметтерден байқалғандай, өткен ғасырдың 90-жылдары Германияға жыл сайын 100 мыңға жуық адам қоныс аударып отырған. Көші-қон айырмасының жоғарғы ең көрсеткіштері Қазақстанның солтүстік облыстарында байқалған. Олар Қарағанды облысынан 11,6 мың адам, Ақмола облысынан 11,2 мың адам, Қостанай облысынан 8,3 мың адам, Павлодар облысынан 8,2 мың адам және Шығыс Қазақстан облысынан 7,6 мың адам болды [Садовская, 2001: 109-111].

Көшу үдерісі әсіресе 1993 жылы Қазақстанда тұратын немістердің толық ақталуынан кейін одан сайын күшейе түсті. КСРО кезінде Қазақстанға күштеп қоныс аударылған халықтар саяси және

моральдық теңдікке қол жеткізді. Барлық ұлттар тең құқылы болып, олардың өмір сүруіне кең мүмкіншіліктер жасалды. Осының негізінде 1992 жылдың қазан айында Қазақстанда немістердің 1-ші съезі өтіп, онда неміс этносының мәдени орталықтарын құру туралы шешім қабылданды. Қазақстаннан немістердің үдере көшуіне негіз болған факторлардың бірі Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін жариялағаннан кейін көші-қон заңнамасын либерализациялауы болды. Бұл заңнаманың қабылдануы да мемлекетте немістердің санының айтарлықтай қысқаруына себепкер болды [Апендиев, 2015: 139-143].

Осы орайда тақырыптың мазмұнына терең үңілетін болсақ, 90-жылдары ГФР демографиясына посткеңестік әлемнен барған немістердің, оның ішінде Қазақстаннан немістердің көшіп баруына орай Германияның халық санында өзгерістер орын алды. Себебі, Қазақстанна барған немістердің қатары аз болмады. Тарихшы П. Полянный көрсетуі бойынша 1992 жылы – 114 мың адам, 1993 жылы – 113 мың адам, 1994 жылы – 121 мың адам, ал 1995 жылы – 177 мың адам көшті. 1992 мен 1996 жылдар аралығында немістердің көші-қон ағынында, посткеңестік кеңістіктегі Қазақстан немістерінің үлесі 50% құрады. Бұл процесс Қазақстандағы посткеңестік кезеңдегі халқының неміс ұлт өкілдерінің сандық азаюына айтарлықтай әсер тигізді, 2006 жылға қарай 1989 жылғы 957,5 мың немістен 2009 жылы 178,4 мың адамға дейін азайды [Полян, 2002:36-38].

Сонымен қатар, Қазақстаннан Германияға көшкен немістердің сандық көрсеткішін Қазақстанда құрылған немістердің «Возрождение» атты қоғамдық ұйымының басшысы Александр Дедерер де бірқатар мәліметтер көрсеткен. Оның мәліметтеріне сүйенсек, 1992 жылы көшкен неміс диаспорасының жалпы саны 80 мың болса, 1993 жылы 100 мыңнан асты, ал 1994 жылы 120 мыңға жетіп, 1995 жылы 100 мыңға қайта төмендеді. Тек 1997 жылдан бастап, көшетін немістердің саны қысқара түсті. 1999 жылы санақ 353 мың немісті анықтап тіркеді (2,4% халық).

1995 жылы 25 маусымда бүкіл қазақстандық немістердің 2-ші съезі өткізіліп, онда Қазақстанның немістер Кеңесі құрылды. Бұл съездерде Қазақстандағы немістердің үдере көшуіне жол бермеу мәселелері көтерілді. Алайда, оған қарамастан, Қазақстаннан көшіп жатқан немістердің қатары азаймады. Керісінше, неміс этносы өкілдерінің басым көпшілігі Қазақстан Республикасынан сыртқа шығу үшін рұқсат күтіп тиісті құжаттарын әзірлеумен шұғылданды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап 1993-1994 жылдары күшейген немістердің өздерінің тарихи отанына қоныс аудару процесі 90-жылдарды соңына қарай бірте-бірте қысқара бастады. 1999 жылы шетелге қоныс аударған немістердің жалпы саны 32,9 мың адам болды. Олардың ішінен алыс шетелге – 28,7 мың адам, ал жақын шетелге – 4,2 мың адам болды [Апендиев, 2014: 114-116].

Қазақстандық немістердің өздерінің тарихи отанына оралу көшінің басты себептерін шетелдік және отандық тәуелсіз сарапшылар әр түрлі себептермен түсіндіріп, олардың бір бөлігі немістердің жаппай көшу себептерін Қазақстандағы экономикалық дағдарыстың орын алуымен, ал екінші бір бөлігі немістердің өздерінің тарихи отанына оралғысы келетіндігімен түсіндірді. Ал кейбір сарапшылар мен саясаткерлер оны Қазақстанда өзге этностарға саяси және моральдық қысым көрсетуінен болуы мүмкін деп топшылады. Осыдан соң, Қазақстаннан немістердің тарихи отанына оралуына Германия үкіметі де қызығушылық танытып, оның себептері мен барысын айқындауға тырысты. Алайда, Қазақстан билігінің немістерге саяси қысым көрсетуі мүмкін деген пікірлер жалған болды және оны уақыттың өзі де дәлелдеп берді.

Бұл кезде, яғни 1994-1995 жылдары немістердің Германияға көшуін азайту үшін Қазақстан үкіметі де шаралар қабылдауды бастап жіберген еді. Оның басты себептері немістер Қазақстанның Солтүстік облыстарында шаруашылық пен өндіріс саласында алатын өзіндік орны зор еді. Сонымен бірге немістердің Германияға негізсіз үдере көшуі тек Қазақстан емес, сонымен бірге Германия үшін де тиімсіз еді. Себебі, бұрынғы КСРО мен Шығыс Еуропадан Германияға көшкен немістердің саны жыл санап артып отырды. Германия өз қандастарын өз еліне қабылдап, оларға жағдай жасауға қауқарлы болғанымен, оның өзіндік тиімсіз тұстары да бар еді. Дәлірек айтқанда герман үкіметі үшін шетелдерден келетін өз қандастарын жаңа германдық жүйеге бірден бойсұндыру оңай емес еді. Сондықтан, шетелдік немістердің аз-аздап келуі ГФР үшін тиімді болды [Козина, 1999: 92-93].

Осы тұста ГФР Қазақстанға ұстанымдарына тоқталсақ, Германия Федеративтік Республикасы Қазақстанның егемендігін 31 желтоқсан 1991 жылы таныды. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін жариялағаннан бастап екі елдің арасындағы саяси және экономикалық қатынастар қарқынды дамыды. Тәуелсіздік алған жылдары Қазақстан президенті Н.Назарбаев Германияда үш рет ресми сапармен болды. Оның алғашқы ресми сапары 1992 жылы қыркүйекте болды. Десек те герман үкіметінің Қазақстандағы неміс халқының саяси және әлеуметтік жағдайы қызықтырмай қоймайтын еді. Германия билігінің Қазақстандағы неміс халқының саяси және демографиялық жағдайы мен

олардың көшуі туралы мәселелер 1997 жылы 7 желтоқсанда Германияның федералдық канцлері Гельмут Кольдің Қазақстанға жасаған сапары кезінде арнайы тақырып ретінде көтерілді.

Қазақстандық немістердің қоғамында шетелдерге көшуді азайту мен немесе тіпті тоқтату туралы үгіт-насихат жұмыстары жүргізілді. Көші-қон процестері Қазақстанның саяси, экономикалық және демографиялық жағдайына қатты әсер етті. Ауылдық неміс халқының Германия мен Ресейге, ішінара Қазақстанның қалаларына жаппай көшуі 90-шы жылдармен (ортасы және екінші жартысы) байланысты. Қазақстанның жалпы неміс халқымен қатар ауылдық неміс тұрғындарының «саналық» және сандық өзгерістері байқалды. Бұған алда егжей-тегжей тоқталатын ауылдық неміс халқының нақты демографиялық көрсеткіштері дәлел [Тлемисова, Мамырбеков, 2022:112].

90-жылдардың екінші жартысында немістердің Германияға және басқа шет мемлекеттерге көші-қон процесінің қысқаруы, көші-қон қозғалысының негізгі бағыттарын зерттейтін авторларға неміс диаспорасының сыртқы көшіп-қонуға қатысы жайлы мәліметтің қысқарғанын тұжырым жасауға негіз болды. Дегенмен, Қазақстанда немістердің тәуелсіздік жылдардан бастап екінші мыңжылдыққа дейінгі, тіпті қазіргі уақытқа дейінгі саны мен құрамын анықтау қиын болып отыр. Сандардың нақты көрсетілмеуі мен олардың құбылуы, ақпараттың қате болуы және ең маңызды Германияға көшіп кеткен немістердің Қазақстанға қайта орала бастауы Германияға көшкен жалпы немістердің жылдық көрсеткіштерін анықтауды қиындатып отыр.

Герман демографиясында сыртқы миграциялық фактор. Тақырыптың хронологиясы көрсетіп отырғандай, өткен ғасырдың 90-жылдарынан бастап күні бүгінге дейінгі уақыт аралығында Германияның демографиясында ықпал етуші факторлардың бірі миграциялық процестер болды. Миграциялық процестер Германия тарихы мен демографиясында және әлеуметтік өміріндегі ең ауқымды фактор болып, ол негізінен XX ғасырдың екінші жартысынан бастап орын алды. Оның басты мысалдарының бірі Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі жылдары Германияға әр түрлі елдерден көмекші ретінде жұмысшылар келді.

ГФР өзінің құрылуынан бастап, яғни II Дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде мемлекетті қалпына келтіру жолында және экономикалық дамуды жеделдету құралы ретінде шетелдік еңбек мигранттарын тартуға сүйенді. Мұнда «Гастарбайтер» терминінің неміс тілінен шыққаны кездейсоқ емес. Сонымен қатар, импорттық жұмыс күшіне тәуелділік 1950-1960 жылдары жоғары болды. 70-жылдары сырттан еңбек мигранттарының келуі кейінгі жылдары экономикалық белсенділіктің баяулауы фонында айтарлықтай төмендеді [Helmrich, 2019: 69-70].

Мемлекетке сыртқы еңбек мигранттарының ағыны 90-жылдардан бастап 2010 жылдардың соңына дейін мигранттардың тұрақты баяу жүрген ағынына қарамастан, Германия іс жүзінде қосымша жұмыс күшін қажет етпеді. Керісінше, жұмыссыздық неміс саясаткерлерінің басты бас ауруы болып қала берді. Дегенмен, қазір жұмыс күшінің тапшылығы факторы қайтадан сынға түсіп отыр. Неміс экономистерінің бағалауы бойынша, алдағы он жылда Германияға зейнеткерлікке шыққан «баби-бумерлердің» буынының орнын толтыру үшін жыл сайын шетелден қосымша 500 мың маман қажет болды.

Сонымен қатар, неміс саяси партияларында туу көрсеткішін арттырудың нақты бағдарламалары жетіспеді, олардың көпшілігі бұл сұрақты өздеріне де қоя бермейді. Алайда, мұндай бағдарлама әзірленіп, дереу жүзеге асырылса, оның еңбек нарығына әсері 25-30 жылдан кейін ғана байқалар еді. Осы уақытқа дейін мигранттар ағынына тәуелділік азайып қана қоймай, қажетті декреттік демалыстар санының сәйкес өсуіне байланысты тіпті арта түсер еді. Осылайша, Германия үшін жаппай иммиграция еңбек нарығындағы терең құлдырауды болдырмаудың жалғыз мүмкін стратегиясы болып табылады. Мәселенің өзектілігі мен өткірлігін ескере отырып, үкімет бұл бағытта бөлек қарастыруға тұрарлық бірқатар шараларды қолға алуда.

XXI ғасырдың алғашқы онжылдығынан бастап қазіргі күнге дейін Герман Федеративтік Республикасы Еуропадағы мигранттар мен босқындарды қабылдайтын ең үлкен мемлекет болып табылады. Мигранттарға келсек, олар негізінен еңбек мигранттары болып, олардың өткен ғасырдың екінші [Гризовская, 2017: 98-101] жартысынан келген шетелдік мигранттардан айырмашылығы саны жағынан көп болды және әр түрлі мемлекеттерден келді. XX ғасырда еңбек мигранттары көбінесе Түркия, Иран және басқа да дамушы елдерден келген болса, 90-жылдардан бастап жағдай өзгерді. 90-жылдары ЕО-ның құрылуы мен Шенген аймағының құрылуынан кейін туындаған шекаралық кедергілерге байланысты шетелдік мигранттар қатары азайған болатын. Дегенмен, олардың қатары XXI ғасырдың басынан бастап арнайы мемлекетаралық және халықаралық келісімдерге орай қайта жанданды.

Ендігі кезекте, XXI ғасырдың басынан бастап Германия ЕО-дағы ең ірі еңбек мигранттарын қабылдайтын мемлекетке айналды. Германияға тіршілік көзін іздеп келетін мигранттар негізінен дамушы елдер мен үшінші деңгейдегі мемлекеттерден келеді. Осы орайда, Германияға арнайы келісімдер бойынша еңбекке аттанатын жұмысшылар мына мемлекеттерден келді және олар қазіргі кезге дейін өз жұмыстарын жалғастырып жүр. Олар: Балқан мемлекеттері, Сербия, Хорватия, Босния-Герцеговина, Косово, Түркия және Шығыс елдерінен Иран, Ауғанстан, Пәкістан, Ирак пен басқа да Таяу Шығыс мемлекеттері т.б. Бұл мемлекеттерден келген мигранттардың саны ГФР-дің әр түрлі сайттарында ресми және бейресми негізде жарияланып жүр. Мигранттардың саны мен олардың ресми атқарған жұмыстарына қатысты нақты мәліметтер аз. Бұл дегеніміз аталған мемлекеттерден баратын мигранттардың санын нақтылауды қажет етеді [Nahlen, 2001: 14-15].

Германияның Федералдық статистикалық басқармасының мәліметі бойынша, 2022 жылдың аяғында елде «миграциялық тегі» бар 23,8 миллион адам және 13,4 миллион шетелдіктер өмір сүрді, оның ішінде ең үлкен топтары (ЕО-ға мүше мемлекеттердің азаматтарын қоспағанда - 5 миллионнан астам адам Түркиядан (1,48 миллион), Украинадан (1,16 миллион адам), Африкадан (710 мың), Сириядан (923 мың) иммигранттар. мың), Ауғанстан (377 мың), Ресей (290 мың), Ирак (284 мың), Косово (280 мың), Сербия (263 мың), Босния және Герцеговина (234 мың). Күрделі ұлттық иммиграциялық заңнама ЕО-ға мүше мемлекеттер мен үшінші елдердің азаматтарын ажыратады; баспана іздеушілер мен босқындар, этникалық неміс репатрианттары және еңбек мигранттары [Матюхова, 2024: 121].

Мигранттардың ағыны мен олардың тұрақтап қалуы тек герман демографиясы ғана емес, оның қоғамына да қатты әсер етеді. Еңбек мигранттары Германияға келіп белгілі уақыттан соң азаматтық алады. Осы сияқты әр түрлі жағдайлар орын алады. Нәтижесінде мигранттардың бақыланбайтын ағынына қатысты жағдайдың ауыр болғаны сонша, Германия билігі бұл фактіні енді назардан тыс қалдыра алмады. Германия мақсатты интеграциялық саясатты жүзеге асыра бастады. Дегенмен, осы кезеңде Германия билігі бірқатар проблемаларға тап болды. Германияда көптеген заңдар мен шаралар иммигранттарға интеграциялануға көмектесуге бағытталғанына қарамастан, олардың барлығы неміс қоғамына кіргісі келмейді. Осыған байланысты жергілікті халық пен иммигранттардың мәдени және діни айырмашылықтары арасында үлкен диссонанс туындайды. Көбісі неміс тілін үйренгісі келмейді, жұмыс іздемейді, сонымен бірге елде қалып, жәрдемақы алуды қалайды [Бардин, 2017: 171].

Келесі кезекте, ГФР демографиясы соңғы жылдары тек мигранттардың есебінен ғана өзгеріп отырған жоқ. Ол сонымен қатар, босқындардың келуінен де өзгеріп отыр деуге болады. Германия ЕО-ның белді мүшесі болғандықтан, әлемде болып жатқан көптеген халықаралық мәселелерге, соғыс қимылдарына белсене араласты. Соңғы жылдары ірі соғыс ошақтарына айналған Сирия мен Украинадағы соғыстың салдарынан Германия миллиондаған соғыстан қашқан босқындарды өз еліне қабылдады. 2015-2016 жылдардағы көші-қон толқыны Еуропалық Одақ үшін ауқымды зардаптарға әкелді. Таяу Шығыстан босқындар ағыны оңшыл популизмнің күшеюіне әкелді, ЕО өзегі мен Орталық және Шығыс Еуропа елдері арасындағы қарым-қатынастарды нашарлататын тағы бір фактор болды [Зверева, Карпович, 2021: 96].

Германия 2015-2016 жылдары босқындардың жаппай ағынымен бетпе-бет келді, ол кезде канцлер А.Меркель елдің мұқтаждарды қабылдауға дайын екенін мәлімдеді. 2015 жылдың күзінде Германияға шамамен 890 мың адам кірді, келесі жылы оған төрттен бір миллионға жуық адам қосылды¹. Берлиннің бұл шешімі екі жақты мотивацияға ие болды: бір жағынан, бұл қонақжайлылық деп аталатын мәдениетке шынайы берілгендіктен (соғыстан қашқандарға көмектесу, т.б.), ал екінші жағынан, әлеуетті жұмысшыларды алуға ұмтылумен түсіндірілді [Малахов, 2018: 42].

Босқындар мәселесіне деген көзқарастың өзгеруі Ауғанстан азаматтарына қатысты айқын байқалды. 2021 жылдың тамызында американдық әскерлерді елден шығару Бундестаг сайлауына бір айдан аз уақыт қалғанда аяқталды. Орталықшыл партиялардың басты алаңдаушылығы босқындар ағынының қауіпі артуына әкеліп соқтырады деген ұстанымды алға тартты. Бұл алаңдаушылықты сауалнама деректері растады, азаматтардың пікірлері екіге бөлінді – 47% көбірек ауғандықтарды қабылдауды қолдады, ал 47% қарсы болды. Осыған байланысты Германия нақты жағдайды елемей, Ауғанстанды қауіпсіз (өмір сүру үшін) елдер тізімінде қалдырды. 2022 жылы жүргізілген санақ бойынша Германия аумағында 377 мыңнан астам ауғандық азамат болған. Дәл осы санақтың қорытындысы бойынша Германияда барлығы бір миллионға жуық сириялық босқын тұрады [Белов, 2023: 77].

Германия Сириямен шекаралас болмаса да, сириялық босқындарды көп көлемде қабылдаған ең ірі мемлекеттің бірі болды. қазіргі күнге дейін Германия Сириядан барған миллионнан астам босқын қабылдаған. 2023 жылдың аяғында шамамен 700 мыңға жуық сириялық Германияда қалуға өтініш берген. Осы орайда, 2011 жылы араб әлемінде басталған Сирия мәселесі және көптеген жылдар бойына жалғасып келе жатқан Ауғанстан мәселесінде Германия билігі үлкен жанашырлық танытқан. Бундестагта неміс депутаттары өзінің адами тұрғыдан бұл халықтарға көмектесу керек деген тоқтамға келген. Сириялық, ауғанстандық босқындар жұмыспен, киім-кешек, тамақпен қамсыздандырылды. Мұндай көмекті Таяу Шығыста Сирияға ешбір араб немесе мұсылман мемлекеті бере алған жоқ. Сириялық босқындарды қабылдаған Германия және Түркия болды. Соңғы мәліметтер бойынша Германия 1,5 млн., Түркия 3 млн. сириялық босқынды заңды түрде қабылдаған. Айта кетерлігі, сириялықтар мен ауғандардың осындай жай-күйіне Ислам әлемі мен араб әлемі елдері мойын бұрып қарай алмады. Керісінше, демографиялық кедергілерге қарамастан, ГФР осыншама көп адамды қабылдай алды [Dibo, 2024: 335-340].

Осы орайда, мұсылман халықтардың герман демографиясына ықпалы қандай болады деген сұрақтың туындауы заңды. Ондағы басты жауап, аралас некелердің көбеюімен байланысты. Дәлірек айтқанда, неміс қыздарының арабтар мен ауғандармен отбасы құруы. Мұнда көбінесе жас ерекшелігі ұлғайып қалған қыздар сириялықтар мен ауған жігіттерімен көңіл қосады. Бұл жағдай жергілікті жерде Шығыс елдерінің арабтар мен ауғандардың орнығуын қамтамасыз етеді.

Соңғы жылдары неміс демографиясына тікелей ықпал етіп отырған босқындардың ең негізгі бөлігі – украиндар болды. 2022 жылы басталған Ресей-Украина соғысына байланысты көптеген соғыстан қашқан қара халық ЕО елдерін паналады. Соның ішінде Германия да украиндықтарды қабылдауға келісті. Әуелден неміс қоғамы мен саясаткерлері әскери әрекеттерден зардап шеккендерді қолдады (Хорольская, 2022: 60-61). Немістердің 91%-ы Украинадан босқындарды қабылдауды мақұлдады. Босқындарды қабылдауды қолдау бірқатар факторларға байланысты. Біріншіден, неміс халқы өз елін тастап кеткен украиндықтарға түсіністікпен қарайды. Екіншіден, кейбір неміс азаматтары үшін украиндық босқындар жоғарыда аталған санаттардан ерекшеленеді. Украиндықтарға жәрдемақы тағайындалып, баспанамен қамтамасыз етілген. Соғыстың басында Германия босқындарды қабылдауда көшбасшылар қатарында болмаса да, онда 2022 жылғы 8 қарашадағы мәліметтер бойынша Германия ЕО-да Польшадан кейін екінші орында тұрды, елде 1 миллион украин тіркелген. Ал, жылдың соңында бұл көрсеткіш одан да асқан [Хорольская, 2022: 62].

Бір ерекшелігі, эвакуация кезінде украиндардың үлкен бөлігі Германия мен Польшада тұруды таңдаған. Сәйкесінше бұл мемлекеттер украиндарға зор көмек көрсетті. Осы орайда, украиндар қай қырынан демографияға әсер етуі мүмкін деген заңды сұрақ туындайды. Соңғы екі-үш жылдың ішінде украиндықтардың неміс жігіттеріне тұрмысқа шығуы көбейген. Мұның өзіндік себептері болып, ол көбінесе украин жігіттерінің соғыста, майданда болуымен түсіндіріледі. Әрине, ол солай болуы да ықтимал. Отбасы құру жасындағы қыздар қауымы көбінесе неміс жігіттерін жатсынбайды деп көрсетілген блогерлер мен журналистердің мәліметтерінде. Мұнда тағы бір себеп неміс жігіттерінің өмір сүру мен тұрмысқа және жалпы еңбекке бейімдігі назар аудартқан.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, біздің көрсеткен хронологиялық кезеңде Германия аса ірі демографиялық қиындықтарды бастан кешірді. Оның басты мысалы туу көрсеткішінің төмендеуі болып, ол болашақ герман ұлтының дамуына да кедергі келтіруі әбден мүмкін. Дегенмен, Германия билігі немістердің азаюының алдын-алу мақсатында сан түрлі шараларды жүзеге асырды. Солардың негізгі бағыты шетелдегі немістерді елге шақыру және немістермен этникалық жақын болған халықтарды ортаға сіңіру, аралас неке, т.б. Дегенмен, осындай қиындықтарға қарамастан, Германия – Еуропадағы және тіпті әлемдегі ең ірі қалалар мен қалалық агломерациялардың саны көп және олардың мегаполистерге бірігуі мүмкін жоғары урбанизацияланған мемлекет. Ел халқының басым бөлігін қала тұрғындары құрап, олар халықтың 60%-ға жуығын құрайды. Ірі қалалардың өмір сүру үшін тартымдылығы қалыптасқан инфрақұрылымның жоғары деңгейімен, материалдық әл-ауқат және интеллектуалды даму үшін кең мүмкіндіктермен байланысты.

Ғылыми жұмыстың басты қорытындыларының бірі мигранттармен және босқындармен байланысты болып, онда ең негізгі демографиялық проблемалар – мемлекетке сырттан келетін адамдардың көбеюі; мемлекетте өзге этнос өкілдерінің арасында туу көрсеткішінің уақыт санап артуы; келімсектердің жергілікті немістермен некеге тұруы т.б. Дегенмен, билік мұның бәрін реттеумен айналысуда. Еңбек мигранттары мемлекет тарапынан бақылауға алынған және олардың азаматтық алуы да күрделі процестен өтеді. Осының арқасында неміс сарапшылары мигранттар

Германияның демографиялық мәселелерін аса күшейтпейді және керісінше еңбек нарығын толтыруға көмектеседі деп топшылайды. Айта кетерлігі, Германия халқының саны мен құрамы, мигранттар және басқа да мәліметтер ресми органдардың сайтында ешбір өзгеріссіз, ашық, шынайы түрде жарияланады.

Германия Федеративтік Республикасы гүлденген елдердің бірі, оған статистикалық көрсеткіштер куә. Ғылыми-техникалық прогресс жеделдетіліп, жаңа технологиялық платформалар құрылуда. Саясаттың идеологиялық бағытын саяси партиялар қабылдаған әлеуметтік нарықтық экономика доктринасы қамтамасыз етеді. Мемлекет саясат пен экономиканы, халықаралық қатынастарды реттеу құралдарының айтарлықтай арсеналына ие болғанына қарамастан, демографиялық мәселелермен күресті жалғастыруда және бұл жолда орын алған көлемді қиындықтарды бастан кешіруде. Әрине, мұндай үкімет тарапынан атқарылған қиын болғанымен, олар өз нәтижесін беріп отыр. Оның басты мысалы ГФР қазіргі халқы 80 миллионнан кем түспейтін және жергілікті ұлттың пайыздық көрсеткіші 90 пайыздан төмендемейтін жақсы көрсеткішке ие болып отыр.

Дереккөздер

GENESIS – Online Die Datenbank des Statistischen Bundesamtes – GENESIS-Онлайн Герман Федералдық статистика басқармасының мәліметтер базасы.

Национальный состав населения Республики Казахстан. 4 томах. Часть 1 Население Республики Казахстан по национальностям, полу и возрасту. / Итоги переписи населения 1999 года в РК. Статистический сборник / Под.ред. А.А. Смаилова. Алматы 2000. 242 с.

Sources

GENESIS – Onlayn German Federaldık statıstıka basqarmasınıñ мәліметтер базası. [GENESIS-Online The database of the German Federal Statistical Office].

Natsional'nyy sostav naseleniya Respubliki Kazakhstan. 4 tomakh. Chast' 1 Naseleniye Respubliki Kazakhstan po natsional'nostyam, polu i vozrastu / Itogi perepisi naseleniya 1999 goda v RK. Statisticheskiy sbornik / Pod.red. A.A.Smailova. Almaty 2000. 242 s. [National composition of the population of Respublika Kazakhstan. 4 volumes. Part 1 Population of the Republic of Kazakhstan by nationality, sex and growth. / Results of the 1999 population census in the Republic of Kazakhstan. Statistical collection / Pod.ed. A. A. Smailova. Almaty 2000. 242 p.].

Әдебиеттер

Апендиев, 2015 – *Апендиев Т.А.* Қазақстандық немістер: әлеуметтік-демографиялық құрамындағы өзгерістер (1989-2009 жж.) // Отан тарихы. 2015. №1 (69). 136-143-66.

Апендиев, 2014 – *Апендиев Т.А.* Тәуелсіз Қазақстандағы неміс диаспорасы. // II-ші Нүсіпбеков оқулары: «Санжар Асфендияров және ұлттық тарих» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция. Алматы, 2014. 113-117-66.

Белов, 2023 – *Белов В.Б.* Состояние и перспективы иммиграции квалифицированной рабочей силы в Германии // Научно-аналитический вестник ИЕ РАН. 2023. №5. С. 73-87.

Бардин, 2017 – *Бардин А.Л.* Интеграция инокультурных иммигрантов: опыт ФРГ. // Полис. Полит. исследования. 2017. № 6. С. 169-177.

Важенин, 2020 – *Важенин А.А.* Влияние урбанизации на систему расселения Германии в XIX–XX веках // Известия Российской академии наук. Серия географическая. 2020. №5. С. 674-693.

Гризовская, 2017 – *Гризовская Д.В.* Миграционные процессы в Германии во второй половине XX - начале XXI века // Вестник Челябинского государственного университета. Экономические науки. 2017. № 5. С. 96-103.

Зверева., Карпович, 2021 – *Зверева Т., Карпович О.* Общая миграционная политика ЕС: новый старт? // Международная жизнь. 2021. № 7. С. 94-103.

Козина, 2007 – *Козина В.В.* Демографическая история Казахстана (конец XIX – нач. XXI вв.). Караганда: Изд-во КарГУ, 2007. 145 с.

Кригер, 2006 – *Кригер В.* Рейн – Волга – Иртыш: из истории немцев Центральной Азии. / Отв. ред. И.В. Ерофеева. Алматы: Дайк-Пресс, 2006. 276 с.

Малахов, 2018 – *Малахов В.С.* Германия после «миграционного кризиса»: политика, экономика, общество // Мировая экономика и международные отношения. 2018. Т. 62. № 5. С. 41–51.

Матюхова, 2024 – *Матюхова Е.И.* Интеграция мигрантов в Германии: позитивная роль негосударственных акторов. // Общественные науки и современность. 2024. № 2. С. 119-133.

Надеждин, 2022 – *Надеждин А.Е.* Современная миграция в Германии: особенности и тренды // ДЕМИС. Демографические исследования. 2022. Т. 2. № 1. С. 163-174.

Национальный состав, 1999 – *Национальный состав* населения Республики Казахстан. 4 томах. Часть 1 Население Республики Казахстан по национальностям, полу и возрасту / Итоги переписи населения 1999 года в РК. Статистический сборник / Под.ред. А.А. Смаилова. Алматы 2000. 242 с.

Пётч, 2018 – *Пётч О.* Перспективные расчеты населения в Германии. // Демографическое обозрение. 2018. Т. 5. № 2. С. 31-60.

Полян, 2002 – *Полян П.* Опыт иммиграционной политики государства и положение иностранцев в Германии / Иммиграционная политика западных стран: Альтернативы для России. М: Гендальф, 2002. С. 29-41.

Попова, 2021 – *Попова С.А.* «Стареющие» и «вымирающие» страны от общих понятий к категориальному анализу // Мировые цивилизации. 2021. Т. 6. № 1. С. 122-130.

Садовская, 2002 – *Садовская, Е.* Эмиграция этнических немцев и других ранее депортированных народов из Казахстана в 1990-е годы: причины и прогноз // Германия – Центральная Азия – диалог культур: история, современность, перспективы. 2002. 268 с.

Тлемисова, Мамырбеков, 2022 – *Тлемисова Ж, Мамырбеков А.* Қазақстан және Германия арасындағы мәдени байланыстар: неміс диаспорасы мысалында (1991-2020 жж.). // Л.Н. Гумилев атындағы ЕНУ Хабаршысы. Тарихи ғылымдар. Философия. Дінтану сериясы. 2022. № 3(140). 106-121-бб.

Фёдоров, 2020 – *Фёдоров В.* Германия: в окружении проблем // Современная Европа, 2020. № 2. С. 33-44

Фёдоров, 2015 – *Фёдоров В.* Существует ли германский вопрос? // Современная Европа, 2015. № 4. С. 15-27

Хорольская, 2022 – *Хорольская М.В.* Политика Германии в отношении украинских беженцев // Современная Европа. 2022. № 7. С. 57-69.

Dibo, 2024 – *Dibo Sh.* Forced Migration and Integration Challenges of Syrian Refugees in Germany: A Literature Review. *The Journal of Social Policy Studies*, 2024. № 22 (2). Pp. 339-348.

Helmrich, 2019 – *Helmrich Christian.* Deutschland wird zum Einwanderungsland Gedanken zur Zuwanderung türkischer „Gastarbeiterinnen“ und „Gastarbeiter“ aus rechtlicher Perspektive // *Migration und Integration in Deutschland nach 1945.* Herausgegeben von Raphaela Etzold, Martin Löhnig und Thomas Schlemme. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 2019. Pp. 68-79

Hahlen, 2001 – *Hahlen Johann.* Ausländische Bevölkerung in Deutschland. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt, 2001. 120 p.

Slupina, Dähler, 2019 – *Slupina Manuel, Susanne Dähler,* und der Rest. Die demografische Lage der Nation. Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung. 2019. 100 p.

Sobotka, 2011 – *Sobotka Thomas.* Fertilität in Österreich, Deutschland und der Schweiz: Gibt es ein gemeinsames Muster? *Comparative Population Studies.* // *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* 2011. № 36. Vol. 2-3. Pp. 305-348

Pison, 2012 – *Pison G.* France-Allemagne: Histoire d'un chassé-croisé démographique // *Problèmes écon.* 2012. № 3051. Pp. 5-9.

Rödter, 2009 – *Rödter Andreas.* Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung. München: Verlag C.H.Beck, 2009. 490 p.

Rödter, 2011 – *Rödter Andreas.* Wer hat Angst vor Deutschland? Geschichte eines europäischen Problems. Frankfurt am Main: Fischer Verlag. 2018. 368 p.

Tauer, 2020 – *Tauer Roland.* Der demographische Wandel in Deutschland in Bestandsaufnahme und Prognosen // *Mittelstands- und Strukturpolitik.* 2020. No. 32. Pp.1-12

References

Apendiyev, 2015 – *Apendiyev T.A.* Qazaqstandyq nemister: әлеуметтік-демографиялық құрамындағы өзгерістер (1989-2009 жж.). [Kazakhstan Germans: changes in socio-demographic composition]. *Otan tarihy.* 2015. № 1 (69). Pp. 136-143 [In Kaz.]

Apendiyev, 2014 – *Apendiyev T.A.* Tәuelsіз Qazaqstandaғы nemis diasporasy [German diaspora in independent Kazakhstan]ю. *II-ші Nüsipbekov oqulary: «Sanjar Asfendiarov jäne ұлттық тарих» atty halyqaralyq ғылыми-теориялық konferensia.* Almaty, 2014. Pp. 113-117. [In Kaz]

Belov, 2023 – *Belov V.B.* Sostoyanie i perspektivi immigratsii kvalifitsirovannoi rabochei sili v Germanii. [Status and Prospects of Skilled Labor Immigration in Germany]. *Nauchno-analiticheskii vestnik IE RAN.* 2023. № 5. Pp. 73-87. [In Russ.]

Bardin, 2017 – *Bardin A.L.* Integratsiya inokulturnikh immigrantov: opit FRG. [Integration of foreign-culture immigrants: the experience of Germany]. *Polis. Polit. issledovaniya.* 2017. № 6. Pp. 169-177. [In Russ.]

Dibo, 2024 – *Dibo Sh.* Forced Migration and Integration Challenges of Syrian Refugees in Germany: A Literature Review. *The Journal of Social Policy Studies.* 2024. № 22 (2). Pp. 339-348. [In Engl].

Grizovskaya, 2017 – *Grizovskaya D.V.* Migratsionnie protsessy v Germanii vo vtoroi polovine XX - nachale XXI veka. [Migration processes in Germany in the second half of the 20th - early 21st century]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomicheskie nauki.* 2017. № 5. Pp. 96-103. [In Russ.]

Fyodorov, 2015 – *Fyodorov V.* Germaniya: v okruzhении problem. [Germany: Surrounded by problems]. *Sovremennaya Yevropa.* 2020. № 2. Pp. 33-44 [In Russ.]

- Fyodorov, 2015 – *Fyodorov V.* Sushchestvuet li germanskii vopros? [Is there a German question?]. *Sovremennaya Yevropa*. 2015. № 4. Pp. 15-27 [In Russ.]
- Hahlen, 2001 – *Hahlen Johann*. Ausländische Bevölkerung in Deutschland. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt, 2001. 120 p. [In Deutsch].
- Helmrich, 2019 – *Helmrich Christian*. Deutschland wird zum Einwanderungsland Gedanken zur Zuwanderung türkischer „Gastarbeiterinnen“ und „Gastarbeiter“ aus rechtlicher Perspektive. *Migration und Integration in Deutschland nach 1945*. Herausgegeben von Raphaela Etzold, Martin Löhnig und Thomas Schlemme. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 2019. Pp. 68-79. [In Deutsch].
- Kozina, 2007 – *Kozina V.V.* Demograficheskaya istoriya Kazakhstana (konets XIX – nach. XXI vv.). [Demographic history of Kazakhstan (late 19th – early 21st centuries)]. Karaganda: Izd-vo KarGU, 2007. 145 p. [In Russ.]
- Kruger, 2006 – *Kruger V.* Rein – Volga – Irtish: iz istorii nemtsev Tsentralnoi Azii. [Rhine – Volga – Irtysh: from the history of the Germans of Central Asia]. Otv. red. I.V. Yerofeeva. Almati: Daik-Press, 2006. 276 p. [In Russ.]
- Khorol'skaya, 2022 – *Khorol'skaya M.V.* Politika Germanii v otnoshenii ukrainiskikh bezhentshev [German Policy towards Ukrainian Refugees]. *Sovremennaya Evropa*. 2022. No.7. Pp. 57-69. <https://doi.org/10.31857/S0201708322070051> [In Russ.]
- Malakhov, 2018 – *Malakhov V.S.* Germaniya posle «migratsionnogo krizisa»: politika, ekonomika, obshchestvo. [Germany after the "migration crisis": politics, economics, society]. . *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnie otnosheniya*. 2018. T. 62. № 5. Pp. 41–51. [In Russ.]
- Matyukhova, 2024 – *Matyukhova Ye.I.* Integratsiya migrantov v Germanii: pozitivnaya rol negosudarstvennikh aktorov. [Integration of Migrants in Germany: The Positive Role of Non-State Actors]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost*. 2024. № 2. Pp. 119-133. [In Russ.]
- Nadezhdin, 2022 – *Nadezhdin A.E.* Sovremennaya migratsiya v Germanii: osobennosti i trendi. [Modern Migration in Germany: Features and Trends]. *DEMIS. Demograficheskoe issledovaniya*. 2022. T. 2. № 1. Pp. 163-174. [In Russ.]
- Natsionalnii sostav, 2000 – *Natsionalnii sostav naseleniya Respubliki Kazakhstan*. 4 tomakh. Chast 1 Naselenie Respubliki Kazakhstan po natsionalnostyam, polu i vozrastu. Itogi perepisi naseleniya 1999 goda v RK. Statisticheskii sbornik. [Population of the Republic of Kazakhstan by nationality, gender and age]. Pod.red. A.A. Smailova. Almati 2000. 242 p. [In Russ.]
- Pyotch, 2018 – *Pyotch O.* Perspektivnie rascheti naseleniya v Germanii. [Prospective population estimates in Germany]. *Demograficheskoe obozrenie*. 2018. T.5. № 2. Pp. 31-60. [In Russ.]
- Polyan, 2002 – *Polyan P.* Opit immigratsionnoi politiki gosudarstva i polozhenie inostrantsev v Germanii. [Experience of the state immigration policy and the position of foreigners in Germany]. *Immigratsionnaya politika zapadnykh stran: Alternativi dlya Rossii*. M: Gendalf, 2002. Pp. 29-41. [In Russ.]
- Popova, 2021 – *Popova S.A.* «Stareyushchie» i «vimirayushchie» strani ot obshchikh ponyatii k kategorialnomu analizu. ["Aging" and "dying" countries from general concepts to categorical analysis]. *Mirovie tsivilizatsii*. 2021. T. 6. № 1. Pp. 122-130. [In Russ.]
- Pison, 2012 – *Pison G.* France-Allemagne: Histoire d'un chassé-croisé démographique. *Problèmes écon.* 2012. № 3051. Pp. 5-9. [In Deutsch].
- Rödter, 2009 – *Rödter Andreas*. Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung. München: Verlag C.H.Beck, 2009. 490 p. [In Deutsch].
- Rödter, 2011 – *Rödter Andreas*. Wer hat Angst vor Deutschland? Geschichte eines europäischen Problems. Frankfurt am Main: Fischer Verlag. 2018. 368 p. [In Deutsch].
- Sadovskaya, 2002 – *Sadovskaya, Ye.* Emigratsiya etnicheskikh nemtsev i drugikh ranee deportirovannikh narodov iz Kazakhstana v 1990-e godi: prichiny i prognoz. [Emigration of ethnic Germans and other previously deported peoples from Kazakhstan in the 1990s: reasons and forecast]. *Germaniya – Tsentralnaya Aziya – dialog kultur: istoriya, sovremennost, perspektivi*. 2002. 268 p. [In Russ.]
- Slupina, Dähner, 2019 – *Slupina Manuel, Susanne Dähner*, und der Rest. Die demografische Lage der Nation. Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung. 2019. 100 p. [In Deutsch].
- Sobotka, 2011 – *Sobotka Thomas*. Fertilität in Österreich, Deutschland und der Schweiz: Gibt es ein gemeinsames Muster? Comparative Population Studies. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 2011. № 3 6. Vol. 2-3. Pp. 305-348. [In Deutsch].
- Tauer, 2020 – *Tauer Roland*. Der demographische Wandel in Deutschland in Bestandsaufnahme und Prognosen. *Mittelstands- und Strukturpolitik*. 2020. No. 32. Pp.1-12. [In Deutsch].
- Tlemisova, Mamyrbekov, 2022 – *Tlemisova J, Mamyrbekov A.* Qazaqstan jäne Germania arasyndağy mädeni bailyntar: nemis diasporasy mysalynda (1991-2020 jj.). [Cultural ties between Kazakhstan and Germany: the example of the German diaspora]. L.N. Gumilev atyndağy ENU Habarşysy. Tarihi ğylymdar. Filosofia. Dintanu seriasy. 2022. № 3(140). Pp. 106-121. [In Kaz].
- Vazhenin, 2020 – *Vazhenin A.A.* Vliyanie urbanizatsii na sistemu rasseleniya Germanii v XIX–XX vekakh. [The Impact of Urbanization on the Settlement System of Germany in the 19th – 20th Centuries]. *Izvestiya Rossiiskoi akademii nauk. Seriya geograficheskaya*. 2020. № 5. Pp. 674-693. [In Rus].
- Zvereva., Karpovich, 2021 – *Zvereva T., Karpovich O.* Obshchaya migratsionnaya politika YeS: novii start? [The EU's Common Migration Policy: A New Start?]. *Mezhdunarodnaya zhizn*. 2021. №7. Pp. 94-103. [In Russ.]

СОДЕРЖАНИЕ

ОТАН ТАРИХЫ № 28 (3). 2025

Ainur Dauletovna Zhuandykova, Kuanysh Aldabergenovich Iskakov

THE HISTORY OF KAZAKH MIGRATION TO IRAN: CAUSES, STAGES AND CONSEQUENCES.....553

Burkitbay Gelmanuly Ayagan

ON THE HISTORY OF THE TRANSLATION OF "THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS" BY S.A. KOZIN.....563

Makhabbat M. Kozybayeva

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF DISENFRANCHISEMENT IN KAZAKHSTAN IN THE 1920S–1930S.....573

Nazym Amanzholova, Aliya Oskembay, Kenzhegul Tergembay

YOUTUBE AS A PLATFORM FOR THE REPRESENTATION OF OTYNSHY ALZHANOV: INTERPRETATIONS AND PUBLIC ENGAGEMENT IN DIGITAL MEDIA.....591

Ziyabek E. Kabuldinov, Olzhas B. Kuanbay, Ualikhan S. Ibraev

JAPANESE HISTORIOGRAPHY FROM ANCIENT TIMES TO 1912: EVOLUTION OF HISTORICAL THOUGHT AND SOURCES.....601

Oraz Sapashevich Sapashev, Samat Kairollaevich Samashev

THE TRADITION OF CONTINUITY IN STATE STANDARDS AND WEAPONRY AMONG THE SAKA, XIONGNU, AND TURKS.....617

Toraigyrov Erzhan Muratovich, Bakirova Zhansaya Bazaralyevna

DEVELOPMENT OF EDUCATION AND ENLIGHTENMENT IN THE PRIIRTYSH REGION FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE 1920S.....638

Zauresh Galimzhanovna Saktaganova, Tolkynay Kuandykzy Sakabay

FOOD AND FINANCIAL ASSISTANCE MEASURES FOR DESTITUTE CHILDREN DURING THE FAMINE OF THE 1930S (ON THE EXAMPLE OF CENTRAL KAZAKHSTAN).....650

Абдукаюм Абдукадиров

УСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНЕ И ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА (1917–1924 гг.).....660

Айгүл Молдалиқызы Сманова

ГЕНЕРАЛ В. СИКОРСКИЙДІҢ ЭМИГРАНТТЫҚ ҮКІМЕТІ: САЯСИ КЕЛБЕТІ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ.....669

Айнур Канатовна Кайруллина, Альбина Абеновна Максумова

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАРШЕГО СУЛТАНА БАЯНАУЛЬСКОГО ВНЕШНЕГО ОКРУГА КАЗАНГАПА БИ САТЫБАЛДЫУЛЫ.....681

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп, Сулушаш Рахимжановна Сарманова, Халил Борисович Маслов

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ ИМПЕРАТОРЛЫҚ РЕСЕЙ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ БАТЫС-СІБІР БӨЛІМІ ҚҰРАМЫНДА ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....690

Ахметова Раушан Дюсенбековна, Қонбай Ерке

1930-ШЫ ЖЖ. АШАРШЫЛЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ (БАТЫС ҚАЗАҚСТАН Өңірі мысалында).....705

Болат Сагидоллаұлы Жұмағұлов, Лесқали Базарғалиұлы Бердіғажин, Алдар Сәрсенұлы Сәрсенов

1931 ЖЫЛҒЫ МАУСЫМДАҒЫ БОСАҒА ШАЙҚАСЫ: ҰРЫС ТАКТИКАСЫ, ӘСКЕР КҮШІ.....719

Гульмира Усенбаевна Орынбаева

ЭТНОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА МЕЖДУ ПРИТЯЖЕНИЕМ «УХОДЯЩЕГО ПОЛЯ» И «КОЛХОЗНОЙ» ПОВЕСТКОЙ (2-я половина 40-х – 50-е гг. XX в.).....732

Дидар Бейсенғалиевна Касымова, Болат Кудайбергеноұлы, Алмас Каиргельдинович Кенжеғалин

ПИСЬМО 43 ИЗ КЕНТАУ В ЦК КП КАЗАХСТАНА: ОПЫТ АНАЛИЗА.....749

Динара Кайсаровна Сулейменова, Алпысбес Махсат Алпысбесұлы

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ТОКТАМЫША В 1380-1395 ГОДАХ.....767

Еңлік Қабыкенқызы Абеуова, Анар Еркенқызы Кәрімова, Гүлфира Елубайқызы Отепова

Ә.Х. МАРҒҰЛАННЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ДАМУЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ РЕЦЕНЗИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ (1940-1960 жж.).....777

Ерден Ерназарович Ибраев, Гульмира Келдыбаевна Нурушева, Жангельды Арсенович Шаукенов

МЕТОДОЛОГИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНСКОГО КИНЕМАТОГРАФА.....790

Жаксылык Муратович Сабитов

ШЫҒЫС ХАН ӘСКЕРІМЕН ШЫҒЫС ДЕШТІ ҚЫПШАҚТЫ 1210-1230-ЖЫЛДАРЫ ЖАУЛАП АЛУЫ.....801

Кенжебаев Габит Капезович, Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

СВЕТСКИЕ И МУСУЛЬМАНСКИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....812

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы, Абдулина АқсұңқарТұрсынқызы

ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ 1920-1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР.....827

Нұрсан Әлімбай, Болат Құдайбергенұлы Смағұлов

РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІН АГРАРЛЫҚ ОТАРЛАУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СУБЪЕКТІЛЕРІ. КРЕСТЬЯНДАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ СУБЪЕКТІГЕ АЙНАЛУЫ (XVIII – 1917).....844

Өтеубай Қожақұлы, Абусаид Гафурұлы Асқар

XIX ғ. II-ЖАРТЫСЫ МЕН XX ғ. БАС КЕЗІНДЕГІ СЫРДАРІЯ ОБЛЫСЫНДАҒЫ САУДА МЕН ӨНЕРКӘСІПТІҢ ДАМУЫ.....881

Самал Сағнайқызы, Спатай Алтынбекович Сартаев, Салтанат Адыровна Нусупбаева

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ И РЕПРЕССИИ: ТРАНСФОРМАЦИЯ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА В XX ВЕКЕ.....895

Сейдехан Нұрмаханұлы Әлібек, Ержан Джаркинбаевич Пазиров, Асан Үсінов

«ҮЛКЕН ТЕРРОР» ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІКТЕ ҚЫЗМЕТ АТҚАРҒАН АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚУҒЫНДАЛУЫ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМ БЕТТЕРІНДЕ.....907

Тимур Әкімханұлы Әпендиев, Нұржігіт Момынбекұлы Абдуқадыров, Мадина Анатольевна Ермаханова

ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ПРОБЛЕМАЛАР (1991-2024 жж.).....920

Токтабай Ахмет Уалханұлы

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИРРИГАЦИОННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ЖЕТЫСУ И ЮЖНОМ КАЗАХСТАНЕ.....936

Шолпан Аширалиевна Торгаутова, Гульжан Даулетбековна Сугирбаева, Женгиз Буяр

ДИНАМИКА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX в. - 1924 г.....946

Эльмира Серікбайқызы Абдукамалова, Ақмарал Ғосманқызы Ибраева, Пердехан Бекмағанбетұлы Мұсырманқұл

«РАДЛОВ АЛЬБОМЫНДАҒЫ» ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРІНІСІ: МУЗЕЙЛІК АТРИБУЦИЯ МӘСЕЛІЛЕРІ.....965

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кезегіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.